

Analyyysi

Valtteri Sankari & Matti Wiberg

Tarkistuksissa vielä parannettavaa: Ylen faktantarkistuksen tarkistus

Tässä analyysissä tarkastelemme Yleisradion tekemiä faktantarkistuksia vuoden 2019 eduskuntavaaleissa tutkimuskirjallisuuden perusteella asettamiemme faktantarkistuskriteerien valossa. Ylen 36 faktantarkistuksesta 17, eli 47 prosenttia, rikkoi vähintään yhtä tutkimuskirjallisuuden perusteella asettamaamme faktantarkistuksen kriteeriä. Tämä on 11 prosenttiyksikköä vähemmän kuin Ylen tulos viime presidentinvaalien yhteydessä (58 prosenttia). Tulosta ei kuitenkaan voi pitää hyvänä. Ylen tarkistuksiin oli valikoitunut 39 prosenttia sellaisia väitteitä, joille ei voida määrittää totuusarvoa. Näiden väitteiden paikkansapitävyyttä ei voida käytännössä tarkistaa. Näistä eniten oli epämääräisiä väitteitä (n=6), ja toiseksi eniten tulevaisuutta koskevia väitteitä (n=4). Moraalisia arvoja koskevia väitteitä, kielikuvia, mielipiteitä ja tavoitteenasetteluja oli yksi kutakin. Yle ei purkanut kompleksisia propositioita tarkistettaviksi kvasivirkkeiksi (n=6 eli 17 prosenttia). Johtopäätöksemme on, että Ylen pitää selkeyttää väitteiden valikointiaan ja niiden arviointia.

AVAINSANAT: faktantarkistus, journalistinen käytäntö, väitteiden totuusarvot, Yleisradio, eduskuntavaalit 2019

Miten Yleisradion faktantarkistajat suoriutuivat tarkistustyöstään eduskuntavaaleissa 2019? Faktantarkistus on julkisuudessa esitettyjen väitteiden totuudenmukaisuuden eli paikkansapitävyyden arviointia. Tavoitteena on selvittää, mikä on vaikkapa jonkun vaaleissa olevan ehdokkaan vaalitentissä esittämän väitteen totuusarvo, eli onko se tosi, epätosi tai jotain siltä väliltä. Tätä todenmukaisuuden arviointia tehdään vertaamalla väitettä siitä riippumattomien lähteiden informaatioon. Tarkistuslähteinä tarkistajat voivat käyttää esimerkiksi viranomaisjulkaisuja, poliittisten elinten asiakirjoja, oikeuslähteitä, tilastoja, asiantuntijoita ja tutkimuskirjallisuutta. (Nieminen ym. 2017b, 9, 211; laajemmin aiheesta ks. Wiberg 2017.)

Faktantarkistustoiminnan onnistuneisuutta voidaan arvioida kriittisesti vertaamalla tarkistuksissa tehtyjä ratkaisuja faktantarkistuskriteeristöön, joka pohjautuu alan vakiintuneisiin käytäntöihin ja tutkimuskirjallisuuteen. Suomalaisia faktantarkistajia

on arvioitu samalla kriteeristöllä aikaisemminkin (Nieminen & Wiberg 2018a; Nieminen & Wiberg 2018b). Kriteeristö sisältää 24 kohtaa tarkistustyöstä ja väitteiden valikoinnista. Kyse on perusasioista. Väitteitä pitää valikoida ja tarkistaa läpinäkyvästi, tasapuolisesti ja johdonmukaisesti. Esittelemme kriteeristön jäljempänä.

Suomessa merkittävä faktantarkistustoimija on Faktabaari. Se on kansalaisjärjestö Avoin yhteiskunta ry:n toimesta perustettu poliittisesti sitoutumaton faktantarkistuspalvelu, joka aloitti toimintansa vuoden 2014 europarlamenttivaalien alla.¹ Faktabaarin lisäksi suurimmat kaupalliset mediatilat ja Yle ovat tehneet faktantarkistusta. Kaikkein aktiivisimpia toimijat ovat erityisesti vaalien alla. Parhaiten faktantarkistustyöstä on suoriutunut Faktabaari. Sen vuosina 2014–2018 tekemästä 87 tarkistuksesta 13 eli 18,3 % rikkoi vähintään yhtä kriteeriä (Nieminen & Wiberg 2018a).

Nieminen ja Wiberg (2018b) arvioivat myös Alma Median, Helsingin Sanomien ja Ylen faktantarkistustoimituksien onnistuneisuutta vuoden 2018 presidentinvaaleissa ja tulokset eivät olleet toimituksia mairittelevia. Alma Media tarkisti 36 väitettä, joista 12 eli 33 prosenttia rikkoi vähintään yhtä kriteeriä. Helsingin Sanomien tarkistamasta 97 väitteestä 19 eli 20 prosenttia rikkoi vähintään yhtä asetetuista ehdoista. Alma Median ja Helsingin Sanomien luvuissa ovat mukana myös live-tarkistukset. Eniten virheisiin syyllistyi Yle: sen tarkistamista 40 väitteestä 23 eli 58 prosenttia rikkoi vähintään yhtä faktantarkistuksen kriteeriä. Erityisiä kehittämisen kohteita ovat tarkistettavien väitteiden valikointi, kompleksisten propositioiden jakaminen osiin ja totuusarvoasteikon julkituominen.

Kritiikkiä on saanut sellaisten väitteiden tarkistaminen, joille ei voida määrittää totuusarvoa. Väitteiden valinnassa pitää kiinnittää huomiota siihen, että tarkistetaan nimenomaan todennettavissa olevia väitteitä. Arvomaailmaa tai mielipiteitä ”tarkistamalla” sekoitetaan herkästi ideologinen linjanveto ja tilanteen neutraali arviointi. (Hyvönen & Hämäri 2018, 11–12.) Vaikeasti todennettavissa olevien kausaalisuhteiden tarkistaminen on myös erityisen hankalaa (Uscinski & Butler 2013). Toivoa kuitenkin on, koska koulutus auttaa henkilöstöä tunnistamaan tarkistettavissa olevat väitteet paremmin (Merpert ym. 2018).

Yhteen kieliopilliseen virkkeeseen saattaa sisältyä useita eri väitteitä. Tästä syystä tarkistajan pitää purkaa virke *kvasivirkkeisiin*. Nämä ovat analyysiyksiköitä, jotka sisältävät tasan yhden proposition. (Makkonen & Wiberg 2017; Nieminen ym. 2017b, 62.) Monta väitettä sisältävää virkettä kutsutaan kompleksiseksi propositioksi. Kompleksinen propositio sisältää vähintään kaksi väitettä. Esimerkiksi lause ”sataa ja tuulee” on kompleksinen propositio. Se sisältää kaksi väitettä. Lauseesta pilkotut yhden väitteen sisältävät kvasivirkkeet ovat ”sataa” ja ”tuulee”. Näillä kahdella propositiolla on kummallakin oma totuusarvonsa.

Faktantarkistuksessa on yleistä erilaisten totuusarvoasteikkojen käyttö. Tällöin tarkistajat asettavat väitteet ennalta määrättyihin totuusarvoluokkiin kuten *tosi*, *melkein tosi*, *melkein epätosi* ja *epätosi*. Amazeenin ym. (2018) mukaan totuusarvoasteikot ovat tehokkaampia väärin käsityksien korjaamisessa kuin pelkät tekstipohjaiset tarkistukset. Ne ovat kuitenkin saaneet kritiikkiä osakseen joustamattomuudesta² ja epätarkkuudesta (Uscinski & Butler 2013). Varsinkin kompleksisten propositioiden tapauk-

sessä totuusarvoluokat voivat jättää lukijalle väärän kuvan yksittäisen väitteen totuudenmukaisuudesta.

Faktantarkistustoiminnan runsastuminen on herättänyt myös tutkijoiden mielenkiinnon. Niemisen ja Rapelin (2018) mukaan merkittävä osa faktantarkistukseen liittyvästä akateemisesta tutkimuksesta keskittyy faktantarkistajiin ja heidän toimintaansa. Myös tämän analyysin tavoitteena on arvioida kriittisesti Ylen faktantarkistuksen onnistuneisuutta kevään 2019 eduskuntavaaleissa. Faktantarkistuksia teki Ylen toimittajista koostettu neljän tarkistajan tiimi, jonka lisäksi lukijat saivat ehdottaa tarkistettavia väitteitä Ylen verkkosivuilla olevalla lomakkeella tai sähköpostilla.³ Tuloksia verrataan myös Ylen aikaisempaan pärjäämiseen (Nieminen & Wiberg 2018b) ja Faktabaarin suoriutumiseen (Nieminen & Wiberg 2018a).

Seuraavaksi esittelemme edellä mainitun faktantarkistuskriteeristön. Vaikka alalla ei yhtenäistä standardia olekaan, voidaan silti määritellä faktantarkistustoiminnan vähimmäisvaatimukset. Ne ovat perusta, jolle tarkistusten pitää rakentua, jotta faktantarkistustoimintaa voidaan pitää uskottavana ja vakavasti otettavana.

Faktantarkistuskriteeristö

Käytämme analyysissämme samoja kriteereitä kuin Nieminen ja Wiberg (2018a; 2018b). Ensimmäiset kolme kriteeriä he asettavat faktantarkistuksen metodologisen kritiikin pohjalta. Nämä ovat seikkoja, joihin tutkimuskirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota ja pidetty mahdollisesti ongelmallisina (Uscinski & Butler 2013; Uscinski 2015):

1. Kompleksiset propositiot jaetaan osiin.
2. Väite tarkistetaan asiayhteydessään.
3. Tarkistuksen kohteen väitetään valehdelleen vain, jos epätotuuden lisäksi on näyttöä harhautustarkoituksesta.

IFCN:n eli *International Fact-Checking Networkin* periaatekokoelma⁴ on faktantarkistustoimijoiden laatima lista alan suositelluista ja legitiimeistä toimintatavoista. Sen pohjalta Nieminen ja Wiberg (2018a; 2018b) ovat asettaneet seuraavat kriteerit:

4. Johdonmukaisuus: jokaista väitettä kohdellaan samoja kriteereitä noudattaen.
5. Faktantarkistuksissa ei keskitytä vain yhteen osapuoleen, kuten yhteen puolueeseen.
6. Faktantarkistaja on puolueeton, eli ei kannata tai puolusta tarkistuksissaan mitään politiikkapositiona.
7. Tarkistus pohjaa todistusaineistoon.
8. Tarkistuslähteet tuodaan julki.
9. Tarkistuksessa käytetty metodologia sekä totuusarvoluokkien määritelmät julkistetaan eli kerrotaan median yleisölle.

Lisäksi on lukuisia tilanteita, joissa väitteelle ei voida määrittää totuusarvoa (Makkonen & Wiberg 2017; Nieminen ym. 2017b, 6o, 186–210). Näiden väitteiden paikkansapitävyyttä ei voida käytännössä tarkistaa, tai ne ovat kielen erikoistapauksia, joista ei voida perinteisessä mielessä sanoa ovatko ne tosia tai epätosia. Kriteerit eivät ole mielivaltaisia, vaan ne perustuvat länsimaiseen tietoteoreettiseen filosofiseen kirjallisuuteen. Nämä kriteerit (Nieminen ja Wiberg 2018a; 2018b) ovat:

10. Tulevaisuutta koskevat väitteet
11. Epämääräiset tai monitulkintaiset väitteet
12. Olemassa olemattomiin asioihin viittaavat väitteet ("Ranskan nykyinen kuningas on kalju")
13. Valehtelijalauseet ("minä valehtelen")
14. Esteettisiä, moraalisia tai eettisiä arvoja sisältävät väitteet
15. Yliluonnollisia tai uskonasioita koskevat väitteet
16. Henkilökohtaiseen kokemukseen viittaavat väitteet
17. Tautologiat ("kaljuilla ei ole hiuksia")
18. Performatiivit eli itsensä toteuttajalauseet ("Ilmoittaudun vapaaehtoiseksi")
19. Kielikuvat
20. Mielipiteet
21. Tavoitteenasettelu
22. Kysymyslauseet
23. Huudahduslauseet, jotka eivät ole deklaratiiivisia
24. Käskylauseet.

Tämän kriteeristön käyttö mahdollistaa vertailun Ylen edelliseen tulokseen ja Faktabaarin suoriutumiseen (Nieminen & Wiberg 2018a; Nieminen & Wiberg 2018b). Kriteeristön käytön tarkoituksena on arvioida väitteiden valintaa ja tarkistusprosessia. Tämä rajaa tarkastusten sisällön ja lähteiden luotettavuuden arvioinnin analyysimme ulkopuolelle.

Analyysin kohteena ovat Ylen vuoden 2019 eduskuntavaaleihin liittyvät faktantarkistukset. Yle ilmoitti tarkistaneensa yhteensä 36 väitettä⁵. Faktantarkistukset julkaisiin kolmessa uutisessa maaliskuun ja huhtikuun aikana 2019. Ensimmäisessä artikkelissa tarkastettiin 14 väitettä⁶, toisessa 15⁷ ja kolmannessa seitsemän⁸.

Tarkistuksia varten Yle ilmoitti käyneensä läpi eduskuntavaaliehdokkaiden puheita Ylen ja muun median vaalitesteissä, lehtihaastatteluja, sosiaalisen median tilejä ja vaalimainoksia. Väitteitä valitessaan Yle arvioi niiden olennaisuutta ja yleisön suuruutta. Väitteitä valikoitui tarkistettavaksi myös yleisön vinkkien perusteella.⁹ Aineiston avulla voidaan arvioida, miten hyvin tai huonosti asettamamme faktantarkistuskriteerit täyttyivät tai eivät täyttyneet.

Analyyssi ja tulokset

Analysoimme aineiston lukemalla järjestelmällisesti tarkistukset yksitellen ja kunkin tarkistuksen kohdalla kävimme läpi kriteeristön kriteeri kerrallaan. Arvioimme jokaisen kriteerin kohdalla, täyttääkö tarkistus kyseisen kriteerin vai ei. Mikäli tarkistus ei täyttänyt jotain kriteeriä, kirjasimme perusteen sille, miksi tarkistus ei kyseistä kriteeriä täytä. Taulukkoon 1 olemme koonneet sen, miten yksittäiset faktantarkistukset täyttävät kunkin kriteerin.

Taulukko 1. Laatuksiteerien täyttyminen Ylen faktantarkistajien faktantarkistuksissa eduskuntavaaleissa 2019.

Ehto	22.3.19 (1)	22.3.19 (2)	22.3.19 (3)	22.3.19 (4)	22.3.19 (5)	22.3.19 (6)	22.3.19 (7)	22.3.19 (8)	22.3.19 (9)	22.3.19 (10)	22.3.19 (11)	22.3.19 (12)	22.3.19 (13)	22.3.19 (14)	29.3.19 (1)	29.3.19 (2)	29.3.19 (3)	29.3.19 (4)	29.3.19 (5)
1	+	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	+
10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-
14	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
21	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Summa	7	7	7	6	7	7	7	6	6	7	6	7	7	6	5	7	7	5	6

Ehto	29.3.19 (6)	29.3.19 (7)	29.3.19 (8)	29.3.19 (9)	29.3.19 (10)	29.3.19 (11)	29.3.19 (12)	29.3.19 (13)	29.3.19 (14)	29.3.19 (15)	5.4.19 (1)	5.4.19 (2)	5.4.19 (3)	5.4.19 (4)	5.4.19 (5)	5.4.19 (6)	5.4.19 (7)	Σ
1	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	30
10	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	+	32
11	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	30
14	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	35
19	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	35
20	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	35
21	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	35
Summa	5	6	6	6	7	6	6	6	7	6	7	7	7	7	6	7	7	

Kaikkien tarkistusten kohdalla täyttyneet kriteerit on jätetty taulukosta 1 pois. Yle julkaisi tarkistuksensa kolmessa uutisartikkelissa. Tarkistukset on järjestetty taulukossa julkaisupäivän mukaan. Päivämäärän jälkeen sulussa oleva numero kertoo, kuinka monentena tarkistus oli artikkelissa ylhäältä alaspäin luettaessa (22.3.19 (1) on ensimmäinen tarkistus, 22.3.2019 (2) on toinen jne.)

Selitteet: Σ = kuinka moni taulukon väitteistä täyttää kyseisen ehdon, Summa = kuinka monta ehtoa kyseinen väite täyttää, + = ehto täyttyy, - = ehto ei täyty.

Kriteerit 2–9, 12, 13, 15–18, 22–24 täyttyivät kaikkien tarkistusten kohdalla eli yhteensä 17 kriteeriä 24:stä täyttyivät. Yksi tarkistus täytti keskimäärin 22,2 kriteeriä. Kriteerien 10–24 kohdalla ei ole kuitenkaan mielekästä tarkastella kuinka monta kriteeriä väite täyttää, koska yhdenkin kriteerin täyttymättä jääminen tekee väitteestä mahdottoman tarkistaa.

Kriteeri 9 koskee faktantarkistusmetodologian ja totuusarvoluokkien sisällön julkituomista yleisölle. Katsoimme sen täytyneeksi, koska Yle on julkaissut jokaisen faktantarkistusartikkelinsa alussa käyttämänsä totuusarvoluokat ja tarkistusten yhteydessä käy ilmi tarkistusprosessi ja siinä käytetyt lähteet. Täysin ongelmaton Ylen metodologia ei kuitenkaan ole.

Yle käyttää viisiportaista asteikkoa: *totta – enimmäkseen totta – tulkinnanvarainen – enimmäkseen väärin – väärin*. Yle toteaa väitteen olevan väärä, jos sen ”faktat eivät täsmää”. Väärin ei ole totuusarvo, vaan moraalinen kannanotto. Väitteet ovat joko tosia tai epätosia. ”Faktat eivät täsmää” on väitteenä omituinen, sillä faktat täsmäävät aina, se on niiden ominaisuus: tosiasiat ovat aina tosia. Se, mikä ei täsmää, on tietenkin väitteen yhtäpitävyys totuuden kanssa.

Asteikon keskellä olevan totuusarvon *tulkinnanvarainen* väite saa Ylen mukaan tapauksessa, jossa sen todenperäisyyttä ei voida arvottaa. Voi olla sinällään mielenkiintoista erotella tarkistettavissa olevia ja olemattomia väitteitä, mutta se ei ole faktantarkistusta. Kyseessä on silloin jonkinlainen muu arviointi. Siksi on ongelmallista, että Yle käyttää sitä totuusarvona faktantarkistustoiminnassaan. Asteikon keskellä oleva *tulkinnanvarainen* voi saada lukijan luulemaan, että tulkinnanvaraiseksi määritetty väite on puoliksi tosi tai epätosi, vaikka tästä ei ole kyse. Sekaannuksen vaaraa lisää vielä asteikon visuaalinen esitystapa, jossa vasemmassa reunassa on punainen väri (*väärin*), keskellä keltainen (*tulkinnanvarainen*) ja oikealla vihreä (*totta*).

Rajanveto luokkien *enimmäkseen totta* ja *enimmäkseen väärin* välillä on häilyvä. Oikeilla jäljillä oleva, mutta epätarkka väite on Ylen mukaan *enimmäkseen totta*. *Enimmäkseen väärin* väite on, jos sen ei voi suoraan sanoa olevan epätosi tai jos siinä on väärin tulkittuja tosiasioita. Muotoilu on hyvin epämääräinen ja se jättää liikaa harkinnanvaraa tarkistajalle. Se on ongelmallista myös siksi, että tarkistuksia ovat tehneet eri henkilöt, joilla voi olla poikkeavat käsitykset luokkien sisällöistä. Tällöin johdonmukaisuuden (kriteeri 4) arviointi on ylivoimaisen vaikeata.

Ylen 36 faktantarkistuksesta 17 eli 47 prosenttia rikkoi vähintään yhtä kriteeriä. Luku on 11 prosenttiyksikköä vähemmän kuin 2018 presidentinvaalien tulos 58 prosenttia (Nieminen & Wiberg 2018b), mutta tulosta ei silti voida pitää hyvänä. Yleisin ongelma Ylen faktantarkistuksissa on, että niihin on valikoitunut runsaasti väitteitä, joille ei voida määrittää yksiselitteistä totuusarvoa. Tällaisia väitteitä oli 14 (39 %). Eniten oli epämääräisiä väitteitä (n=6) ja toiseksi eniten tulevaisuutta koskevia väitteitä (n=4). Moraalisia arvoja koskevia väitteitä, kielikuvia, mielipiteitä ja tavoitteenasetteluja oli yksi kutakin.

Esimerkiksi epämääräinen väite on tarkistettu, kun faktantarkistajat ovat tarkastelleet Laura Huhtasaaren lausumaa: ”Naisten ja lasten turvallisuus on heikentynyt Suomessa viime vuosina.” Väite sai totuusarvokseen ”*enimmäkseen väärin*”^{no}.

Turvallisuus on kuitenkin epämääräinen ja kiistelty käsite, jolle ei ole yksiselitteistä sisältöä tai mittaustapaa. Yksilötasolla se on subjektiivinen kokemus ja yleisesti tarkasteltuna turvallisuudesta voidaan saada viitteitä rikostilastoista tai kyselemällä kansalaisten turvallisuudentunnetta. Yle käyttääkin molempia lähteitä tarkastellessaan väitettä. Huhtasaaren lausunnosta ei käy yksiselitteisesti ilmi, mitä hän tarkoitti, ja tästä syystä väitteelle ei voida määrittää totuusarvoa.

Tulevaisuuteen viittaava väite on kyseessä, kun Yle tarkisti Antti Rinteen väitteen ”Oppivelvollisuuden pidentäminen maksaa itsensä takaisin.” Väite sai totuusarvokseen ”*enimmäkseen totta*”¹¹. Yle on viitannut tarkistuksessaan Talouspolitiikan arviointineuvoston raporttiin, mutta sen perusteella ei voida määrittää, mikä on tulevaisuudessa totta. Väitteen uskottavuutta voidaan arvioida, mutta se on eri asia kuin totuusarvon määrittäminen.

Tavoitteenasettelusta on kyse Ylen tarkistamassa Antti Rinteen väitteessä: ”Puhutaan ruokaan sovelletaan kevyempiä verokantoja. - - SDP ei halua liha- tai maitoveroa, vaan haluamme, että kestävä kehityksen näkökulmasta alennetaan niitten tuotteiden verotusta, jotka ovat ilmaston kannalta järkeviä ja positiivisia.”¹² Kyseessä on SDP:n tavoite, eikä se sisällä tarkistettavaa propositiota. Väitettä tarkistaessaan Ylen faktantarkistaja on tosiasiallisesti arvioinut tavoitteen toteuttamiskelpoisuutta. Tarkistaja on pyytänyt asiantuntijoilta lausunnot ja he ovat sitä mieltä, että Rinteen ehdotus on mahdoton saattaa toteen. Tästä syystä tarkistaja katsoo väitteen olevan väärin. Tavoitteenasettelulle ei kuitenkaan voida määrittää totuusarvoa.

Toinen Ylen tarkistuksia vaivaava ongelma oli, että kompleksisia propositioneja ei jaettu useisiin eri tarkistuksiin. Tällaisia tarkistuksia oli yhteensä kuusi, eli 17 prosenttia. Useiden väitteiden niputtaminen yhteen ja samaan tarkistukseen on ongelmallista siksi, että kompleksisen proposition kokonaistotuusarvo voi poiketa yksittäisten kvasi-virkkeiden totuusarvoista.

Esimerkki kompleksisesta väitteestä on Sebastian Tynkkysen twiitti: ”Suomessa on jo 80 vierastaistelijaa, yli 300 Supon seuraamaa riskihenkilöä ja yli 6000 maan alle painunutta turvapaikanhakijaa.” Ylen mukaan kaksi väitteistä on väärin ja yksi totta. Tästä johtuen kokonaistotuusarvo on ”*enimmäkseen väärin*”. Faktantarkistustoimitus erottelee väitteet tarkistustekstissä ja tarkistaa luvut poliisilähteistä. Väite 80 vierastaistelijasta todetaan epätodeksi. Väite yli 300:sta Suojelupoliisin seuraamasta riskihenkilöstä todetaan todeksi. ”Maan alle painuneista” ei ole Ylen mukaan varmaa tietoa, koska kyse on kadonneista turvapaikanhakijoista, jolloin määritelmällisesti heidän olinpaikkaansa ei tiedetä. Yle toteaa viranomaislähteiden pohjalta kadonneita olevan noin 7400 ja lisää, että muissa EU-maissa on tavattu lähivuosina yli 5100 Suomessa turvapaikkaa hakenutta henkilöä¹³.

Kompleksinen propositio saa siis totuusarvoksi ”*enimmäkseen väärin*”, vaikka yksikään sen yksittäisistä väitteistä ei ole ”*enimmäkseen väärin*”. Väitteelle ”maan alle painuneista” turvapaikanhakijoista Yle ei edes anna suoraan totuusarvoa, vaan lukijan pitää itse päätellä se tekstistä. Tällainen tulosten piilottaminen ei palvele ketään. Tästä voi jäädä lukijalle epätosi mielikuva yksittäisen väitteen totuusarvosta ja sen vuoksi olisi tarpeen jakaa kompleksisten propositionien väitteet omiin tarkistuksiinsa. Virk-

keen pilkkominen kvasivirkkeisiin helpottaa tarkistajan työtä ja auttaa lukijaa ymmärtämään tulokset. Jopa siinä tapauksessa, että kaikkien osaväitteiden totuusarvo on sama kuin annettu kokonaistotuusarvo.

Useamman proposition sisältävät väitteet altistavat virheelle, jossa muuten kelvollisen tarkistuksen mukaan tulee väitteitä, joiden totuusarvoa ei voida määrittää. Esimerkiksi Yle on tarkistanut Petteri Orpon väitteen: ”Hallitus on tehnyt loistavaa työtä. Talous-, työllisyys ja veropolitiikkaa on haukuttu kokoomuslaiseksi, mutta se on tuottanut tulosta. 140 000 työllistä, velkaantuminen saatiin ainakin hetkellisesti taitumaan.” Tälle annettiin totuusarvoksi ”*enimmäkseen väärin*”¹⁴.

Ylen mukaan luku 140 000 työllisestä on tosi, samoin kuin väite velkaantumisen taitumisesta. Muut väitteet ovat monitulkintaisia tai epämääräisiä, eikä niille siksi voida tehdä faktantarkistusta. Ei ole olemassa yleisesti hyväksyttyä määritelmää ”loistavalle työlle”, joten sille ei voida määrittää totuusarvoa. Myös väite ”tuloksen tuottamisesta” ei ole yksiselitteinen, joten sen totuusarvon määrittäminen on mahdotonta. Tarkistajan tuomio ”*enimmäkseen väärin*” on tässä valossa erikoinen, koska ainoat tarkistettavissa olevat väitteet pitivät paikkansa.

Hyviä puolia Ylen faktantarkistuksissa on, ettei yhtäkään tarkistuskohdetta syytetä valehtelusta. Tarkistuskohteita on myös valittu monipuolisesti eri poliittisia näkemyksiä edustavilta tahoilta, eikä Yle suosi mitään poliittikapositiota. Tämän Ylen tarkistajat hallitsivat jo aikaisemmissakin tarkistuksissa (Nieminen & Wiberg 2018b). Positiivista on myös, että väitteiden valikointiprosessia on avattu kertomalla, että yleisön vinkkaamia väitteitä tarkastettiin. Totuusarvoasteikon julkituomista voidaan myös pitää askeleena oikeaan suuntaan. Se on selkeä parannus aiempaan ja osoitus Ylen faktantarkistustoiminnan kehittymisestä ja ammattimaistumisesta.

Miten siis Yleisradion faktantarkistajat suoriutuivat työstään eduskuntavaaleissa 2019? Analyysimme perusteella eivät kovin hyvin, mutta hieman paremmin kuin presidentinvaaleissa 2018. Suuria kompastuskiviä ovat edelleen pseudotarkistukset, joissa tarkastellaan väitteitä, joille ei voida määrittää totuusarvoa. Toinen yleinen ongelma on kompleksisten propositionien tarkistaminen yhdessä ja samassa tarkistuksessa. Kompleksiset propositionit pitää pilkkoa osiin.

Faktabaariin verrattuna Yle täyttää asettamamme faktantarkistuskriteeristön heikommin. Faktabaarin tekemistä 87 tarkistuksesta vain yhdeksän rikkoi kriteeriä 1 (kompleksiset propositionit) ja ainoastaan kolme väitteistä rikkoi jotain kriteereistä 10–24 (tarkistamattomaksi kelpaamattomat väitteet) (Nieminen & Wiberg 2018a). Faktabaarin tapa selostaa käsikirjassaan¹⁵ seikkaperäisesti toimintatapojaan erottaa sen muista suomalaisista toimijoista. Johdonmukainen ja ammatillinen ote näkyy tarkistusten laadukkuudessa. Perehtyminen faktantarkistuksen toimintatapoihin ja sitoutuminen alan kansainväliseen avoimuuskoodistoon on tulosten valossa palvellut sitä hyvin. Sillä on myös enemmän kokemusta faktantarkistustyöstä kuin Ylellä.

Päätelmät

Analyysimme osoittaa, että Ylen faktantarkistuksella on edelleen parannettavaa, vaikka edistystä onkin tapahtunut. Perustavanlaatuiset asiat, kuten väitteiden valinta ja kompleksisten propositioiden jakaminen osiin, on saatettava kuntoon. Totuusarvoasteikon julkituominen on tärkeä askel toiminnan läpinäkyvyyden kannalta, mutta erityistä huomiota pitää vielä kiinnittää sen toteutukseen. Luokat tulee määritellä tarkasti.

Totuusarvomääritelmä *tulkinnanvarainen* on ongelmallisin Ylen asteikossa. Omien sanojensa mukaan Yle antaa sen väitteille, joiden todenperäisyyttä ei voi arvottaa. Tällaiset väitteet eivät kuitenkaan ylipäänsä kuulu faktantarkistukseen. Tarkistustoiminnan uskottavuuden ja luotettavuuden kannalta on ensiarvoisen tärkeää, että tarkistukset kohdistuvat tarkistettavissa oleviin väitteisiin.

Luokan määritelmää tulisikin muuttaa niin, että siihen sisällytetään väitteet, joiden todenperäisyydestä on ristiriitaisia tulkintoja tai asiantuntijat sanovat, että väitettä ei voida nykyisillä tiedoilla osoittaa todeksi tai epätodeksi. Tätä Yle on mahdollisesti tarkoittanut, mutta nykyisellä määritelmällä se ei käy yksiselitteisesti selväksi. Tarkistamattomissa oleville väitteille voi olla perusteltua luoda oma luokkansa, joka on totuusarvoasteikon ulkopuolella. Näin Yle voisi ottaa kantaa esimerkiksi yleisön ehdotamiin tarkistettavaksi kelpaamattomiin väitteisiin määrittämättä niille totuusarvoa. Hyvin suunnitellut totuusarvoluokat ovat käyttökelpoinen työkalu tulosten esittämiseen.

Totuusarvoasteikon käytännöllisyyttä haittaa vielä lisäksi Ylen toimittajien tapa tarkistaa kompleksisia propositioita. Tarkistajien pitäisi malttaa tarkistaa väitteet erikseen ja antaa jokaiselle oma totuusarvonsa, vaikka tämä veisi enemmän aikaa ja paltatilaa. Tähän toimituksessa voidaan tarvita lisäpanostuksia. Nykyisellään osa tarkistustyön tuloksista jää piiloon, kun jokaiselle väitteelle ei anneta omaa totuusarvoa. Vaihtoehtoisesti voidaan vähentää tarkistusten määrää laadun parantamiseksi. Tarkistajan pitää myös ottaa etäisyyttä tarkistukseensa, eikä olettaa, että yleisölle on selvää eri väitteiden totuudenmukaisuus ja millä perusteilla totuusarvoon on päädytty.

Kompleksiset propositiot edustavat usein puhujansa laajempaa päätelmää jostain asiasta, jolloin tätä päätelmää ei välttämättä voida tarkistaa pilkkomalla. Tällöin kompleksinen propositio voidaan mahdollisesti muotoilla yhdeksi propositioksi. Otetaan esimerkiksi kaksi väitettä sisältävä lausunto ”poliitikkojen palkka on X, mutta opettajien vain Y”. Vaikka numerot olisivat oikein, tarkistaja voi olla perustellusti sitä mieltä, että luvut eivät ole vertailukelpoiset ja antaa väitteelle totuusarvon *melkein tosi*. Lukija voi kuitenkin luulla, että X ja Y eivät ole todellisia palkkoja. Uudelleenmuotoilu ”Vertailussa poliitikkojen ja opettajien palkat: melkein tosi” vähentää vääryymmärryksen riskiä, koska siitä käy ilmi, että tarkistuksen kohteena on ollut nimenomaan palkkojen vertailu. Jos uudelleenmuotoilu on mahdotonta, muut väitteet voidaan tarjota lisätietona tarkistuksen yhteydessä, jolloin ne eivät sisälly tarkistetun väitteen totuusarvoon.¹⁶

Uudelleenmuotoilussa faktantarkistaja joutuu ottamaan kantaa siihen, mikä on puhujan laajempi päätelmä, tai mikä on oikea konteksti esitetyille väitteille. Tämä

lisää tulkinnanvaraisuutta, koska molemmat ovat subjektiivisia arvioita. Kompleksisten propositioiden pilkkominen osiin on täten yksinkertainen tapa välttyä sekaannuksilta. Perusteluissa voidaan todeta, mitä nämä yksittäin tarkistetut väitteet kertovat todellisuudesta kokonaisuutena.

Varsinkin kriteereitä 10–24 rikkovien väitteiden suuri määrä osoittaa, että Hyvösen ja Hämärin (2018, 12) peräänkuuluttama tarve väitteiden valintaprosessin ja -logiikan selkeyttämisestä pätee yhä. Mallia kannattaisi ottaa Faktabaarista, koska heidän tarkistuksissaan tällaisia väitteitä oli vain kolme 87 tarkistetusta eli 3,4 prosenttia. Näistä kaikki olivat epämääräisiä väitteitä (Nieminen & Wiberg 2018a). Esimerkiksi tulevaisuuteen viittaavissa väitteissä pitää erottaa viittaako lausuja selvästi jonkin ennusteen olemassaoloon tai sisältöön. Tällöin voidaan luonnollisesti tarkistaa, onko kyseistä ennustusta tehty ja vastasiko väitetty sisältö todellista ennustuksen sisältöä.

Termit fakta ja väite eivät ole toistensa synonyymejä. Jokainen väite ei sisällä faktaa, mutta jokainen lausuttu fakta on väite. Analyysissämme käyttämät kriteerit perustuvat tutkimuskirjallisuuteen, jonka perusteella määrittelemme tarkistettavissa olevat väitteet. Ylen journalistinen ote eroaa tästä, eikä termien käyttö ole yhtä täsmällistä kuin tutkijoilla. Faktantarkistuksessa väitteiden valikointi ja arviointi vaativat tarkkuutta.

Väitteiden valikointi on ensimmäinen askel tarkistuksia tehdessä, ja sen epäonnistuessa lopulta työltä menee pohja. Kaikkia väitteitä ei ole mahdollista tai edes järkevää tarkistaa, joten valintojen pitää osua vain tarkistettavissa oleviin väitteisiin. Väitteiden valinta niiden mielenkiintoisuuden tai yleisön suuruuden perusteella ei anna takeita niiden tarkistettavuudesta. Tutkivan journalismin kannalta näiden väitteiden puntarointi ja taustoittaminen on perusteltua, mutta faktantarkistuksen lähtökohdat ja tavoitteet ovat erityisemmät. Tavoitteena ei ole uuden tiedon tai tulkinnan luominen, vaan väitteiden todenperäisyyden selvittäminen käytettävissä olevien lähteiden avulla ja yleisön tietoisuuden lisääminen tarkistusten kautta.

Faktantarkistustoiminnassa riittää tutkittavaa. Perusteiden tutkimuksen jälkeen ilmeinen tutkimuskohde on tarkistusten sisällöt. Tarkistuksissa käytettyjen lähteiden luotettavuutta voidaan arvioida, samoin niistä tehtyjä johtopäätöksiä. Myös eroja tarkistajien välillä voidaan tutkia: onko samalle väitteelle annettu sama totuusarvo ja miten tuomioihin on päädytty. Yleisesti ottaen tutkimuskohteita voitaisiin lisätä kattavuuden ja yleistettävyyden parantamiseksi.

Eri toimijoiden valintaprosesseja pitää vertailla keskenään ja pyrkiä yhtenäistämään käytäntöjä, jotta tarkistuksiin ei valittaisi väitteitä, joille ei voida määrittää yksiselitteistä totuusarvoa. Yhtenäistämällä käytäntöjä vältetään mahdolliset tilanteet, joissa eri faktantarkistajat antavat samalle tarkistamattomissa olevalle väitteelle toisistaan poikkeavia totuusarvoja.

Lisätutkimusta tarvitaan myös faktantarkistustoiminnasta itsestään. Mikä on sen rooli osana laadukasta tutkivaa journalismia ja minkälaista vaikutusta sillä on julkiseen keskusteluun ja yleisön mielipiteisiin? Disinformaatio on haaste nykyisessä tiedonvälityksessä ja laadukkaasti toteutettu faktantarkistus on yksi keino sen torjuntaan.

Viitteet

- 1 <https://faktabaari.fi/faktabaarista/>
- 2 <https://www.factcheck.org/2012/12/firefighters-fact-checking-and-american-journalism/>
- 3 <https://yle.fi/uutiset/3-10696360>
- 4 <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>
- 5 <https://yle.fi/uutiset/3-10732635>
- 6 <https://yle.fi/uutiset/3-10698451>
- 7 <https://yle.fi/uutiset/3-10708028>
- 8 <https://yle.fi/uutiset/3-10719240>
- 9 <https://yle.fi/uutiset/3-10732635>
- 10 <https://yle.fi/uutiset/3-10708028>
- 11 <https://yle.fi/uutiset/3-10719240>
- 12 <https://yle.fi/uutiset/3-10708028>
- 13 <https://yle.fi/uutiset/3-10698451>
- 14 <https://yle.fi/uutiset/3-10708028>
- 15 <https://faktabaari.fi/baaripuhetta/sisallysluettelo-faktabaarin-kasikirja/>
- 16 Kiitämme Sakari Niemistä tästä ideasta.

Kirjallisuus

- Amazeen, Michelle (2018). Correcting Political and Consumer Misperceptions: The Effectiveness and Effects of Rating Scale Versus Contextual Correction Formats. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 95:1, 28–48. <https://doi.org/10.1177/1077699016678186>
- Amazeen, Michelle (2013). *Making a difference? A critical assessment of fact-checking in 2012*. Research Paper. New America Foundation.
- Graves, Lucas (2016a). Boundaries not drawn: mapping the institutional roots of the global fact-checking. *Journalism Studies* 19:5, 613–631. <https://doi.org/10.1080/1461670x.2016.1196602>
- Graves, Lucas (2016b). *Deciding what's true: The rise of political fact-checking in American journalism*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/grav17506>
- Hyvönen, Ari-Elmeri & Hämäri, K. Severi (2018). *Faktantarkistus Suomessa: Oppeja vuoden 2018 presidentinvaaleista*. Faktabaari. Saatavilla: <https://faktabaari.fi/assets/FiFakta2018.pdf> (luettu 12.11.2019).
- Makkonen, Kimmo & Wiberg, Matti (2017). Faktantarkistuksen perusteet. Teoksessa: Wiberg, Matti (toim.). *Faktat ja politiikka*. Kunnallissalan kehittämissäätö, julkaisu 7, 37–53.
- Merpert, Ariel; Furman, Melina; Anauati, Maria Victoria; Zommer, Laura & Taylor, Inés (2018). Is that even checkable? An experimental study in identifying checkable statements in political discourse. *Communication Research Reports* 35:1, 48–57. <https://doi.org/10.1080/08824096.2017.1366303>
- Nieminen, Sakari & Rapeli, Lauri (2018). Fighting misperceptions and doubting journalists' objectivity: a review of fact-checking literature. *Political Studies Review* 17:3, 296–309. <https://doi.org/10.1177/1478929918786852>
- Nieminen, Sakari & Wiberg, Matti (2018a). Noudattaako Faktabaari faktantarkistuskriteereitä? – Kriittinen arvio. *Media & Viestintä* 41:3, 214–227.
- Nieminen, Sakari & Wiberg, Matti (2018b). Faktantarkistajat harhateillä. *Yhteiskuntapolitiikka* 83:5–6, 599–606.
- Nieminen, Sakari; Raiskila, Miira & Wiberg, Matti (2017a). Faktantarkistuksen tietoteoriaa. *Politiikka* 59:4, 307–315.
- Nieminen, Sakari; Raiskila, Miira & Wiberg, Matti (2017b). *Faktat politiikassa*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätö.
- Uscinski, Joseph (2015). The Epistemology of fact checking (Is still naive): Rejoinder to Amazeen. *Critical Review* 27:2, 243–252. <https://doi.org/10.1080/08913811.2015.1055892>
- Uscinski, Joseph & Butler, Ryden (2013). The epistemology of fact checking. *Critical Review* 25:2, 162–180. <https://doi.org/10.1080/08913811.2013.843872>
- Wiberg, Matti (2017) (toim.). *Faktat ja politiikka*. Kunnallissalan kehittämissäätö, julkaisu 7.